

Развитието на теорията за фирмения екологичен мениджмънт – предпоставка за преход към нова екологична политика

Анелия Ненова

Summary: *The aim of this report is to make a theoretical analysis of the development of the theory of company ecological management and of the necessity of its application into companies as a necessary condition for the transition to a new environmental policy and sustainable economic development.*

Key words: *ecological safety, sustainable development, company ecological management, corporate ecological management, and ecological risk*

Съществува тясна връзка и зависимост между състоянието на екологична сигурност на национално и на фирмено ниво. На макро ниво екологичната сигурност е неразделна съставна част от националната сигурност, а на микро ниво – от общата фирмена сигурност. Това е така, защото значителна част от негативните екологични въздействия, а следователно и екологичната отговорност за тях се пада на предприятията (фирмите), от усилията на които в голяма степен зависи екологичното благосъстояние на днешните и бъдещите поколения. Фирмите са основните субекти, чиито решения определят равнището на екологична сигурност в отделното предприятие, региона и страната като цяло. Техните екологически ориентири, философия и фирмена култура оказват съществено влияние върху вземането на решения, при които се отчита екологичната страна на дейността им, като например, при избора на:

- технология – ресурсоемка или ресурсоспестяваща и безотпадъчна;
- ориентация към собствено производство на суровини, детайли, екипировка или избор на партньори за производствено коопериране;
- формите на логистика – ориентация към използването на местни суровини и пазари или пренасянето им на големи разстояния;
- производство на екологически опасна или безопасна за здравето на населението и околната среда продукция;
- партньори в бизнеса и готовността им да поемат отговорност за благосъстоянието не само на днешните, но и на бъдещите поколения;
- начин за осъществяване на взаимоотношенията им с органите за екологичен контрол, финансовите органи, органите на местната власт и населението и др.

Целта на настоящия доклад е да се направи теоретичен анализ на развитието на теорията за фирмения екологичен мениджмънт и на неговото внедряване във фирмите, като важна предпоставка за преход към нова екологична политика и устойчиво икономическо развитие.

Заслуги за развитието на екологичното мислене във фирмите и за развитието на теорията на фирмения екологичен мениджмънт имат редица чуждестранни, а през последните години и български автори, чиито приноси ще се постареем да систематизираме в следващото изложение.

Анализът на литературата в това направление ни дава основание да констатираме, че екологично отговорното поведение на фирмите се формира и развива под въздействието както на редица външни, така и на вътрешни фактори; както на развитието на теорията, така и на практиката.

Като по-важни фактори могат да се изведат:

- развитието на съвременната теория за фирмата и утвърждаването на нейните нови парадигми, както и развитието на научния мениджмънт;
- засилването на международния натиск за опазване на околната среда, повишаване на екологичната отговорност, развитие на екологичното

съзнание и нарастване на интензивността на комуникациите в обществото за формиране на нова етика на бизнеса;

- развитие на процесите на глобализация, засилване на международната конкуренция и на необходимостта от излизане на нови пазари;
- засилване интереса на купувачите и на другите заинтересовани групи вътре и извън фирмата към проблемите на екологичната сигурност и за производството на екологично чисти и безопасни продукти;
- промените в екологичното законодателство в развитите страни в света и в Европейския съюз, утвърждаване на международните екологични стандарти като национални и засилване на тяхната роля за повишаване на екологичната отговорност на фирмите;
- намаляване на екологичния риск и на негативните ефекти за фирмите, т.е. на така наречените "външни ефекти" и на тяхната интернационализация.

По-важните направления, по които се води оживена дискусия в научната литература по проблемите на екологичния мениджмънт са относно:

- критика на неокласическата теория и на съвременните неoinституционални теории за фирмата,
- подходите, парадигмите и моделите, видовете екологичен мениджмънт, принципите, етапите в развитието му, същността и целите на корпоративния екологичен мениджмънт (КЕМ),
- видовете екологични стратегии, ролята на екологичните стандарти и тяхното прилагане,
- същността на екологичния риск, видовете рискове и начините за тяхното измерване, както и на свързаните с него понятия, като заплаха, опасност, безопасност, вреда, случайност, сигурност, несигурност и др.

Съществени заслуги към критиката на неокласическата микроикономическа теория и на някои нейни основни парадигми по отношение вземането на екологично отговорни решения имат редица автори, като: Е. Чембърлейн, Дж. Робинсон, Р. Халл и С. Хитч, Дж. Стиглиц, Д. Якобсън, М. Фридман и др. [5; 10; 20; 28] Подлагат се на критика такива постановки на неокласическата теория, като например, че благосъстоянието на обществото се оценява от гледна точка на максимизиране благосъстоянието на отделните индивиди, че фирмите биха взели решения за опазване на околната среда, само ако те водят до максимизиране на печалбата и др.

Съществен принос за развитието на теорията на корпоративния екологичен мениджмънт (КЕМ) имат редица автори, развиващи съвременни неoinституционални теории, като теории, базирани на властта (лидерството), теория на стейк-холдерите (заинтересованите групи), като: А. Пракаш, Р. Фриман, Н. Зум С. Финеман, К. Кларк, Ж. Лесърд, Ст. Шилизи, И. Медсън, И. Дикхоф, Г. Уогнър и др. [16; 18; 19; 22; 23; 29; 33; 37]

В теориите, базирани на властта се обосновава механизма за вземането на екологично отговорни решения, основаващи се на "ограничената рационалност". Основната идея в тази теория е невъзможността дадена фирма да максимизира печалбата си, като прескочи стъпките на осъществяване на подобрения. В теориите, базирани на стейк-холдерите, са разработени въпросите за тяхната роля и значение при управлението на бизнеса и необходимостта от внедряване на корпоративно екологично управление. Този подход акцентира върху нарастването на екологичната отговорност на предприемачите и мениджърите под натиска на заинтересованите групи при осъществяване на дейността.

Дискусия в литературата се води по прилаганите подходи в екологичната политика преди и след 70-80-те години на XX век. Заслуги в това направление имат редица учени, като: Г. Мюлер, Р. Уелфорд, Г. Уогнър, Д. Матен и др. [24; 27; 38; 38]

Преобладаващи подходи, използвани от фирмите преди утвърждаването на концепцията за корпоративния екологичен мениджмънт (КЕМ), които се подлагат на критика, са: адитивния подход, известен като досегашна парадигма за опазване на околната среда, биосферен (индустриално-екологичен) подход, финансово-икономичен и антропоцентриски (морално-етичен) подход. При тези подходи опазването на околната среда се третира като подфункция на управлението на качеството и на безопасността на труда и се разглежда като проблем за фирмата. Намаляването на негативното въздействие на бизнеса върху околната среда става, като само се отчитат екологичните проблеми, т.е. подход "в края на тръбата".

Към новите, съвременни подходи, на които се основава корпоративният екологичен мениджмънт се отнасят, на първо място, проактивният подход, известен като новата парадигма на КЕМ. Според Д. Матен съгласно новата парадигма "управлението на предприятието се осъществява в съответствие с изискванията на устойчивото развитие". Той формулира 5 по-важни принципа на този подход:

- принцип на обезпечаване на устойчиво развитие,
- принцип на стейк-холдерите,
- принцип на кооперирането и циркулярността,
- принцип на отчетността (измерването) на дейността и,
- принцип на управлението на екологичните рискове.

Значителни заслуги в развитието на основните принципи на КЕМ, имат още редица автори, като: А. Камарота, Р. Ейрес, Г. Уогнър, Т. Брюген, Р. Хофман и т.н. [12; 15; 37]

Някои автори, като Р. Уелфорд, Д. Търди, Р. Фрем Х. Меферт, М. Киршгьорг и др. [26; 30; 36; 39] предлагат, наред с разгледания по-горе подход при КЕМ да се прилагат и още редица други подходи. Така например Р. Уелфорд и Д. Търди предлагат да се направи преход към прилагане на активен екологичен мениджмънт (АЕМ) вместо прилаганя до сега пасивен екологичен мениджмънт (ПЕМ). Р. Фрем предлага преход от адитивно-функционален към интегриран подход, известен още като "зелена реструктуризация на предприятието" или "модел на интегриран екологичен мениджмънт", а Й. Меферт и М. Киршгьорг го разглеждат като подход, водещ към "зелена организация" и към т.нар. "самообучаваща се организация".

В края на XX и особено в началото на XXI век въпросите за развитието и внедряването на корпоративния екологичен мениджмънт са обект на засилен интерес и задълбочено разработване от научната мисъл. Вниманието се насочва към разкриване на същността на КЕМ, разработване на въпросите за стратегическия екологичен мениджмънт (СЕМ), на екологичния SWOT анализ, на екологичните стратегии, етапите в разработването и внедряването на екологичната стратегия и политика и на КЕМ, ролята, целите и изгодите от внедряването на екологичните стандарти при КЕМ и ролята на практиката за развитието на КЕМ, в изясняването на същността и съдържанието на редица екологични понятия, вкл. и тези, свързани с екологичния риск и неговото управление.

За формулиране на същността и съдържанието на КЕМ съществени заслуги имат автори, като Х. Дикхоф, Н. Пахомова, А. Андрюс, К. Рихтер и редица други [38; 30; 26].

Така например, според Х. Дикхоф, КЕМ е практико-приложна парадигма за "ценностно управление", като форма на икономическа организация на бизнеса. От гледна точка на стейк-холдерите той може да се определи като специален обслужващ мениджмънт на една или група стейк-холдери, формално или неформално обединени в алианси (мрежи) и конкуриращи се с други стейк-холдери.

Н. Пахомова, А. Андрюс и К. Рихтер определят същността, предмета и целите на КЕМ. По своята същност "КЕМ представлява система за управление дейността на предприятията (организациите) в тези нейни форми, направления, страни и др., които пряко или косвено се отнасят до взаимоотношенията на предприятията с околната среда". Предмет на КЕМ са преди всичко екологичните (природоохранителни, ресурсоспестяващи и т.н.) страни от дейността на предприятията. Целта на КЕМ е "минимизация на негативното въздействие на бизнес дейността върху ОС, достигане на високо равнище на екологична безопасност на процесите на производство и потребление на произвежданата от предприятията продукция и оказваните услуги".

А. Хутшинсон обосновава необходимостта от внедряването на стратегическия екологичен мениджмънт (СЕМ) като неразделна съставна част и важна функция на стратегическия мениджмънт, като изтъква, че СЕМ е призван да разкрие потенциалите от екологичен характер за успеха на предприятието. К. Норт предлага за изследване на вътрешната среда при осъществяването на СЕМ да се прилага метода на SWOT анализа, а Г. Мюлер предлага този метод да се използва като "система за ранно предупреждение". Освен това К. Норт на базата на редица критерии прави разграничение между активна и пасивна или реактивна екологична политика.

Редица автори, като Т. Дилик, Ж. Хумел, Х. Дикхоф, Р. Уелфорд, П. Маркус, Ж. Уйлиг, Н. Пахомова, А. Андрюс, В. Рихтер, в своите публикации отделят голямо внимание на екологичната стратегия и политика като един от централните елементи на СЕМ, както и на етапите за внедряване на КЕМ[16; 17; 25; 32; 40]. Х. Дикхоф предлага 5 базисни екологични стратегии за "зелените" фирми, а именно стратегии на: достатъчност, дематериализация, чисто производство, еко-ефективност, циркулярност и коопериране или екологично ориентирани индустриални мрежи. Ж. Дилик и Ж. Хумел предлагат екологичните действия да се осъществяват в 4 направления: продукт, производство, сътрудници и комуникации, а Р. Уелфорд предлага сключването на "доброволни съглашения" между предприятията и органите на екологичния контрол. Н. Пахомова и др. предлагат преход към разширен модел от конкурентни стратегии на М. Портър, наречен модел на "интегрирана конкурентна стратегия", включваща три стратегии: лидерство в издръжката, диференциация и лидерство в екологичната област. Те изтъкват необходимостта от преход към екологични стратегии в международен контекст, както и прилагането на т.нар. "Pull" и "Pusch" стратегии. Н. Пахомова и др. предлагат внедряването на КЕМ да преминава през 8 етапа, а П. Маркус и Ж. Уйлиг – 6 етапна програма за разработване и внедряване на КЕМ.

Наред с разкриване на безспорната роля на науката и на научните публикации за прехода към КЕМ, много автори считат, че не по-малка е ролята на практиката за развитието и внедряването му, въпреки че строго разграничение между теория и практика не може и не трябва да се прави. А. Пракаш, Р. Уелфорд, Н. Саквадор, Т. Дилик, П. Маркус и Ж. Уйлиг и др.[17; 25; 29; 34; 35; 39; 40] разкриват ролята на стандартите и на Директивите на ЕС за развитието и внедряването на КЕМ, както и целите и изгодите от внедряването им. Така например А. Пракаш и Р. Уелфорд разкриват историята и ролята на разработването на стандартите за утвърждаването и развитието на КЕМ, както и връзките и приемствеността между различните видове стандарти до утвърждаването на ISO 14000. П. Маркус и Ж. Уйлиг изтъкват, че с разработването и внедряването на стандартите се преследват много цели и обобщено се постига двойна изгода – екологична и икономическа. Т. Дилик и Ж. Хамшмит изтъкват, че внедряването на стандартите води до нарастването на вътрешните и външни потенциали на фирмата, а Е. Уелх – че доброволното приемане на екологичните стандарти произтича от четири групи мотивиращи

фактори: намаление натиска на контролните органи в областта на екологията, пазарни преимущества, социална отговорност и организационни мотиви.

Много важна съставна част на КЕМ е ефективното управление на риска и по-конкретно на екологичния риск. В литературата въпросите за риска са широко разработени, както и свързаните с него понятия, като опасност, заплаха, безопасност, сигурност, несигурност, вреда, случайност, стратегически риск, оценка и управление на екологичния риск и др. Съществени заслуги в това направление имат руски и западни автори, а напоследък и редица български автори, като: П. Белов, В. Акимов, Б. Порфирьев, Ю. Рахманин, С. Новиков, Т. Шашина, Н. Абалкина, С. Валдайцев, Н. Пахомова, А. Ендрюс, К. Рихтер, Г. Уогнър, А. Щетцер, Р. Сиклес, Х. Озог, Ж. Гордон, А. Хал, В. Томов, Б. Савова и др. [1; 2; 3; 4; 6; 8; 9; 11; 13; 31; 37].

Редица автори свързват опасността с възможността за нанасяне на вреда, а безопасността - с неутрализация на подаващите се на дестабилизация фактори и стимулиране на действието на стабилизиращите фактори. Повечето от руските автори разбират под екологична сигурност обезпечаването на устойчиво и за продължителен период от време равновесие между природните и антропогенните екосистеми, техносфери и населението. В. Томов разглежда сигурността като увереност, безопасност, защитеност, надеждност, гарантираност, а несигурността – като алтернатива на сигурността. Ю. Рахманин и др. разглеждат стратегическия риск като количествена оценка на заплахите за щети на материални и духовни ценности, а също за здравето на обществото, съставляващо основа на националната сигурност и устойчивото развитие.

Според Н. Пахомова и др. екологичния риск е заплаха, която може да възникне за предприемача вследствие недооценка ролята и значението на екологичните фактори в бизнес дейността, а също заплахи, предизвикани от неопределеността на последствията от вземаните решения.

Относно оценката и измерването на риска в литературата и стандартите се предлагат много и разнообразни методики. По-голяма част от авторите, а също и в много стандарти, като Европейския стандарт EN 1050, както и в българската наредба № 5, рискът се разглежда като функция от тежестта на възможната вреда и вероятността за нанасяне на тази вреда.

Направеният теоретичен анализ на литературата и практиката, свързани с управлението на екологичната сигурност на основата на внедряването на фирмения екологичен мениджмънт дава основание за следните по-важни изводи и обобщения:

- Екологичното мислене води началото си от дълбока древност, а развитието на науката през XX и XXI век – до възникването и формирането на екологията като самостоятелна интердисциплинарна наука. Особено силно развитие през последните 30 години имат научните изследвания, насочени към опазването на околната среда, когато се издига идеята за преход към нов модел на икономическо развитие, а именно към устойчиво развитие.
- Околната среда като основно екологично понятие, включва всички основни компоненти на факторната екология, т.е. съвкупността от абиотични, биотични и антропогенни фактори, разглеждани в тяхното единство и непрекъснато взаимодействие.
- Засилването на антропогенния натиск върху природата непрекъснато води до нейната деградация, до изчерпване и унищожаване на ресурсите, поради което запазването и ненарушаването на балансирания обмен между екосистемите е основна цел и смисъл на опазването и възстановяването на околната среда.
- Между подсистемите на системата "човек-околна среда" съществуват многообразни преки и непреки, прави и обратни връзки и взаимозависимости. Човекът стои в центъра на тези взаимодействия, тъй като той едновременно е и източник, и обект на тези въздействия.

- Преходът към устойчиво развитие няма алтернатива, поради което в края на XX и началото на XXI век то се превръща в новата господстваща парадигма на съвременната цивилизация. В най-обобщен вид то се представя като функция от трудовите ресурси, физическия капитал, природните ресурси и институционалния фактор.
- В началото на новото столетие постигането на устойчиво и хармонично икономическо развитие е основна задача на научните изследвания и на практическата дейност на всички страни, като основните характеристики на новия модел на икономически растеж са той да бъде устойчив, конкурентен, непрекъснат, интензивен, ефективен (ресурсо- и разходо- икономичен) и управляем растеж.
- Важни предпоставки за прехода към устойчиво икономическо развитие са: развитието на науката и в частност на съвременната теория за фирмата, на стопанската практика и дейността на правителствата за опазване на околната среда.
- Редица постановки на неокласическата икономическа теория през последните десетилетия са подложени на критика и преразглеждане, на базата, на което възникват новите парадигми на съвременната теория за фирмата, вкл. теорията за корпоративния екологичен мениджмънт, които имат ключово значение за прехода към устойчиво развитие.
- Прилаганите досега и вече остарели подходи за управление опазването на околната среда се заменят с нови, съвременни подходи, принципи, стратегии, осъществява се преход към проактивен и интегриран екологичен мениджмънт, включващ както активния стратегически, така и активния оперативен екологичен мениджмънт.
- Много важна съставна част на фирмения екологичен мениджмънт става управлението на екологичния риск като предпоставка за подобряване на управлението на фирмената екологична сигурност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Акимов В. А., Порфирьев Б. Н., Радаев Н. Н. Методический аппарат оценки и прогнозирования стратегических рисков. М., Управление риском, 2002.
- [2] Белов Р. Г. О стратегических рисках и их роли в обеспечении национальной безопасности, М., Управление риском, № 3, 2003, Методологические аспекты национальной безопасности России, М., ФЦНТП, КП "Безопасность", 2002.
- [3] Валдайцев С. В. Управление инвестиционными рисками, СПб, 1999
- [4] Воробьев Ю. Л. Национальная безопасность и управление стратегическими рисками в России, М., Управление риском, 2002.
- [5] Коуз Р.Г. Теория фирмы, С. Петербург, 1999.
- [6] Пахомова Н., А. Эндрес, К. Рихтер, Экологический менеджмент, Питер, 2003, с.259-260
- [7] Пахомова Н, А.Эндрес, К. Рихтер. Стратегический менеджмент, СПб, Питер, 2003.
- [8] Рахманин Ю.А., Новиков С.М., Шашина Т.А., Абалкина И.Л. Оценка и снижение стратегических рисков в социальной сфере (на примере риска для здоровья человека), М., Управление риском, 2002.
- [9] Савова Б. Оценка на риска на работното място, С., Виола, 2001.
- [10] Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора, М., 1997.
- [11] Томов В. Теория на риска, Русе, РУ "А. Кънчев", 2003.
- [12] Ayres R. U., Ayre L. W. Industrial Ecology. Towards Closing the Materials Cycle, Edwarg Elgar, Brookfield, 1996

- [13] Bamberg G., Coenenberg A.G., Betriebswirtschaftliche Entscheidungslehre, Munchen, 2000
- [14] Bruijen De Th., Hofman P. S. Pollution prevention and industrial transformation: evoking structural changes within companies, Journal of Cleaner Production, № 3, 2000.
- [15] Camarota A. G. Stakeholder Satisfaction: The Key to Understanding ISO 14001, 2000.
- [16] Dyckhoff H. Umweltmanagement. Berlin, Heidelberg, New York, 2000.
- [17] Dyllick Th., Hummel J. Integriertes Umweltmanagement im Rahmen des St. Galler Management Konzepts, Munchen, 1997.
- [18] Fineman S., Clarke K. Green stakeholders: industry interpretation and response, Journal of Management Studies, 1996.
- [19] Freeman R. Strategic management: A Stakeholder Approach. Pitman: Boston MA, 1984.
- [20] Friedman M. Capitalism and Freedom, University of Chicago Press, 1962.
- [21] Gudet C., Scheiwiller Th. Risiko und Reputationsmanagement als neue Aufgabe einer nachhaltigen Unternehmensstrategie, Umweltwirtschaftsforum, 2002, №1.
- [22] Lesourd J., Schilizzi St. The Environment in Corporate Management, Northampton USA, 2001.
- [23] Madsen H., Integrating Environmental and Stakeholder Management, Business Strategy and the Environment, 2001.
- [24] Matten D., Sustainable Developmant als betriebswirtschaftliches Leitbild, Zeitschrift für Betriebswirtschaft, Erg. Heft, 1998, №1.
- [25] Marcus P. A., Willig J. T. Moving Ahead With ISO 14000, Improving Environmental Management and Advancing, New York, 1997.
- [26] Meffert H., Kirchgeorg M., Marktorientiertes Umweltmanagement- Konzeption, Strategie, Implementierung mit Praxisfallen, 3, Auflage, Stuttgart, 1998.
- [27] Muller- Christ G., Umweltmanagement, Munchen, 2001.
- [28] Jacobson D. и др. Industrial Economics and Organization, London, 1997.
- [29] Prakash A. Greening the firm: the politics of corporate environmentalism, Cambridge, United Kingdom, 2000.
- [30] Pfriem R. Unternehmenspolitik in sozial-ökologischer Perspektive, Marburg, 1995
- [31] Russell R. Risk management, Yohanesburg, Mine Safety, 1999.
- [32] Robert K. H. and others. Strategic sustainable developmant- selection, design and synergies of applied tools, Journal of Cleaner Production, 2002.
- [33] Roome N. Business strategy, R&D management and environmental imperatives, R &D management, 1997.
- [34] Sakvador N. и др. Cleaner Production and Environmental Impact Assessment: a UK perspective, Journal of Cleaner Production, № 8, 2000.
- [35] Steger U. Umweltmanagementsysteme - Fortschritt oder heiße Luft, Frankfurt/Maine, 2000.
- [36] Thordy D. Ecologically sustainable development and the transport sector, UNEP industry and Environment, 16, 1993.
- [37] Wagner G. R. Betriebswirtschaftliche Umweltökonomie, Stuttgart, 1997.
- [38] Welford R. Environmental Strategy and Sustainable Development, The Corporate challenge for the 21 century, London, New York, 1995.
- [39] Welch E. W. и др. Voluntary Adoption of ISO 14001 in Japan, Mechanisms, Stages and Effects, Business Strategy and the Environment, 2000.
- [40] Welford R. Corporate Environmental Management 2: Culture and Organizations, London, 1997.

За контакти:

доц. д-р Анелия Тодорова Ненова, Катедра "Сигурност и безопасност",
Варненски свободен университет "Черноризец Храбър", тел.: 052/ 359 558, e-mail:
a_penova@abv.bg

Докладът е рецензиран.